

УДК 376.54;371.212.3(73)

ВИЗНАЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ВІДПОВІДНО ДО ВИДІВ ІНТЕЛЕКТУ

П. О. Тадесв, І. В. Голубсва

У статті здійснено аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників, які присвячені різним підходам до визначення обдарованості школярів. Використовуючи дослідження О. Антонової, О. Кульчицької та Дж. Рензулі, авторами виокремлено базове визначення обдарованості школярів, яке використовується в подальшому при визначенні спеціальної обдарованості.

Науковцями детально схарактеризовано сім видів інтелекту, запропонованих Г. Гарднером, та показано, що їм відповідає сім видів креативності: лінгвістична, музична, логіко-математична, просторова, тілесно-кінестетична, внутрішньоособистісна та міжособистісна.

Сформульовано визначення спеціальної обдарованості, яке відповідає семи виокремленим типам інтелекту та креативності, якою називаємо результат взаємодії трьох характеристик: інтелекту певного виду (який перевищує середній рівень), певного виду креативності і мотивації до певного виду діяльності.

Ключові слова: види інтелекту, види креативності, спеціальна обдарованість, визначення обдарованості, мотивація.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Упродовж тривалого часу науковці продовжують дискутувати щодо природи інтелекту, який відомий американський вчений Г. Гарднер сформулював як здібність розв'язувати проблеми або створювати продукт, що має цінність в одній або декількох культурах.

Як стверджує російський психолог Д. Богоявленська, на початковій стадії вивчення інтелекту було чітко виокремлено три концепції. Згідно з біологічним трактуванням інтелект – це сила мислення, яка дозволяє свідомо пристосовуватися до нової ситуації. Педагогічне тлумачення зводить поняття інтелекту до навченості – той

у кого високий рівень інтелекту розглядається як такий, що має високу здібність до навчання і навпаки.

Зрештою, згідно зі структурною концепцією інтелект – це здібність пристосування засобів до мети. Позитивним для всіх цих підходів є спільне розуміння інтелекту як сукупності тих чи інших здібностей.

Діаметрально протилежними є підходи психологів до вирішення питання про структуру інтелекту. Одні, як Ч. Спірмен, вважали, що існує два фактори інтелекту: загальний і специфічний, характерний для кожної конкретної здібності. Інші, як Л. Терстоун, виокремлювали сім факторів інтелекту: вербальне розуміння, числові підрахунки, просторова уява, асоціативна пам'ять, мовленнєва побіжність, швидкість сприйняття, індуктивність [3].

Фундаментальне дослідження Г. Гарднера «Структура розуму. Теорія множинного інтелекту», в якому визначено сім видів інтелекту, спонукало вчених переглянути відомі класифікації типів обдарованості, оскільки наявність високого рівня інтелекту є важливою ознакою обдарованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Природу інтелекту вивчала ціла плеяда зарубіжних та вітчизняних дослідників. Серед зарубіжних вчених відзначимо наукові студії А. Біне, Т. Сімона, Л. Термана, Е. Торндайка, Ч. Спірмана, А. Терстоуна, Дж. Гілфорда, Р. Стернберга, Г. Гарднера та ін. Поміж вітчизняних дослідників виокремимо дослідження інтелекту С. Рубінштейна, Б. Теплова, В. Шадрикова, Д. Богоявленської, М. Холодної та інших психологів.

Структуру обдарованості також вивчали вітчизняні та зарубіжні вчені. Серед українських дослідників необхідно відзначити наукові студії О. Антонової, І. Волощука, О. Кульчицької, В. Моляко. Значний внесок у побудову сучасних теоретичних концепцій обдарованості зробили російські вчені, як-от: Л. Виготський, О. Матюшкін, В. Дружинін, Н. Лейтес. Американські науковці досягли помітних успіхів у вивченні обдарованості особистості завдяки працям Л. Термана, П. Вітті, Г. Пассоу, Дж. Стенлі, П. Торренса, Дж. Рензулі та інших учених означеної галузі.

Мета статті: встановити взаємозв'язок між видами інтелекту і видами обдарованості та запропонувати на цій основі загальне визначення спеціальної обдарованості.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сьогодні теоретики і практики послуговуються більш як сотнею різних визначень обдарованості [8]. Так, О. Антонова, використовуючи 125 наукових джерел, за допомогою методу контент-аналізу виокремила чотирнадцять структурних компонентів поняття «обдарованість», розмістивши їх у ієрархічній послідовності, взявши за основу відсоток авторів, що виокремили певний компонент [1, с. 74].

Поділимо ці структурні компоненти на три групи. До першої групи віднесемо шість компонентів, які мають найвищий відсоток посилань учених у галузі обдарованості:

- 1) наявність видатних здібностей (загальні здібності), розвиток яких перевищує середній рівень;
- 2) високий рівень розвитку інтелекту;
- 3) можливість досягнення значних успіхів у тому чи іншому виді діяльності, спрямованість на певний вид діяльності;
- 4) наявність творчих здібностей;
- 5) наполегливість, висока працездатність, захопленість проблемою (мотивація, спрямованість на завдання);
- 6) наявність здібностей до виконання певного виду діяльності [1, с.74].

До другої групи структурних компонентів обдарованості віднесемо чотири компоненти, які пов'язані з особистісними факторами та впливом навколишнього середовища. Ці компоненти в ієрархічній послідовності, запропонованій О. Антоновою, займають від сьомого по десяте місце:

- 1) позитивне емоційне ставлення до виконуваного типу діяльності;
- 2) внутрішні властивості особистості, які базуються на генетичних якостях;
- 3) сприятливе навколишнє середовище;
- 4) рівень самоповаги «Я – концепція» [1, с. 74].

Третю групу становлять найменш згадувані дослідниками структурні компоненти обдарованості:

- 1) наявність ціннісних змістів індивідуальної свідомості;
- 2) фактор удачі (щасливий випадок);
- 3) знання (ерудиція);
- 4) рівень досягнень (вищий за середній) [1, с. 75].

Подібної класифікації визначень обдарованості дотримуються чимало зарубіжних дослідників. Такі визначення з позиції консерватизму починаються з дефініції Л. Термана, за яким обдарованими вважають тих, хто має високий IQ. Завершуються подібні визначення, наприклад, такими: обдарована особистість – це така особистість, чиї досягнення в потенційно важливій сфері людської діяльності є помітними. У зарубіжних учених кількість структурних компонентів «обдарованості» варіюється від тих визначень, що містять один структурний компонент, до тих, що передбачають багато структурних компонентів [6, с. 12].

Американські дослідники Дж. Фельдхузен (J. Feldhuzen) та Ф. Джарван (F. Jarwan) переглянули значну кількість визначень обдарованості й встановили, що їх можна розподілити на такі групи: психометричні; визначення, які базуються на характерних особливостях обдарованих індивідів; визначення, які фокусуються на соціальних потребах; освітньо зорієнтовані визначення; визначення, у яких за основу взято спеціальні здібності; багатфакторні визначення [6, с. 14].

Беззаперечним фактом, який зазначено в усіх сучасних концепціях обдарованості, є твердження про наявність в особистості низки здібностей, що забезпечують успішність виконання певної діяльності. Крім цього, очевидним є те, що означені обдарованості можуть проявлятися у вигляді високого рівня розвитку і загальних, і спеціальних здібностей. Тому цілком виправданим є нехтування в першій групі першою компонентою, як очевидним твердженням, а третю і п'яту компоненти необхідно враховувати під час розгляду спеціальної обдарованості.

З огляду на це констатуємо, що більшість сучасних дослідників під час визначення обдарованості особистості в основу беруть такі структурні компоненти: високий рівень розвитку інтелекту; наявність творчих здібностей (креативності) та наполегливість, високу продуктивність, захопленість проблемою (мотивації, спрямованості на завдання).

Для підтвердження цього судження наведемо визначення «обдарованості», запропоновані двома авторитетними вченими. На переконання української дослідниці О. Кульчицької, поняття обдарованості має такі основні компоненти: високий інтелектуальний рівень, здатність людини до творчості та наполегливості, яка становить основну якість особистості [4, с. 25]. В свою чергу, до

неінтелектуальних структурних компонент обдарованості дослідниця зарахувала такі: бажання досягти успіху; емоційну захопленість справою; інтерес до тієї галузі знань, якою займається людина.

Американський дослідник Дж. Рензулі розробив трикільцеву модель, згідно з якою обдарованість є результатом взаємодії трьох характеристик (кілець): інтелектуальних здібностей (які перевищують середній рівень), креативності і наполегливості (мотивації) [9]. До основних неінтелектуальних компонентів обдарованості вчений зарахував такі: оптимізм, пов'язаний із позитивними емоціями, отримання задоволення від виконаного завдання, а також внутрішнє моральне переконання в правильності прийнятих рішень, відданість справі, сильне почуття власної гідності тощо.

Визначення О. Кульчицької та Дж. Рензулі містять однакові характеристики. Зіставляючи базові характеристики таких визначень з трьома компонентами першої групи, виокремленої О. Антоною, можна зробити висновок про можливість використати ці визначення як базові у подальших наукових пошуках.

Обдарованістю особистості надалі будемо вважати результат взаємодії трьох характеристик: інтелекту (який перевищує середній рівень), креативності і мотивації.

На сьогодні наявні різні класифікації видів обдарованості. Так, Є. Ільїн називає сім видів обдарованості, серед яких – загальна інтелектуальна, специфічна академічна, творча (художнє і виконавське мистецтво), психомоторна, лідерська, соціальна та практична [3, с. 156–157].

Зусиллями вітчизняних учених детально вивчено обдарованість у певних видах діяльності: педагогічна обдарованість (О. Антонова), технічна обдарованість (В. Моляко) та інших.

Упродовж багатьох років у наукових працях психологами досліджувалися відмінності в загальних розумових здібностях, пов'язані з тим, що в одних людей яскраво виражені словесно-логічні здібності, а в інших – образні [5, с. 223].

І. Павлов асоціював це з тим, що в людини є дві «сигнальні системи діяльності». Перша сигнальна система – це всі зовнішні дії, крім слів, а друга – це слова, мова. На основі цих досліджень учений виокремив два протилежних типи людей та проміжний між ними. Тип людей з відносно перевагою першої сигнальної системи дослідник назвав «художнім типом», а тип людей з відносною перевагою другої сигнальної системи «мислительним типом». Тип людей із

врівноваженими сигнальними системами вчений назвав «середнім типом» [5].

Як зазначав Н. Лейтес, відмінності між носіями сигнальних систем виявилися в різних функціях лівої і правої півкуль головного мозку та можливості домінування однієї з півкуль. Так, представників художнього (правопівкульного) типу відрізняє емоційність, безпосередність, цілісність вражень, яскравість та рухомість уяви, а представників «мислительного» (лівопівкульного) типу – схильність до аналізу, систематизації, узагальнення та абстрактного мислення [5, с. 225].

Дослідження інтелекту в другій половині ХХ століття призвели до створення моделі структури інтелекту Дж. Гілфорда [14] та визначення основних видів інтелекту Г. Гарднером [2].

Тривимірний варіант структури інтелекту Дж. Гілфорда об'єднує 120 факторів [8]. У пізніших своїх працях кількість таких факторів Дж. Гілфорд збільшує до 180. З огляду на це морфологічна модель структури інтелекту Дж. Гілфорда не відображає взаємодію компонент, які її складають [8, с. 17].

Ще однією новацією моделі структури інтелекту було те, що Дж. Гілфорд виокремив серед факторів інтелекту чинники креативності. Вчений сформулював креативність як «дивергентне мислення» й визначив чотири основні параметри креативності: оригінальність, семантичну гнучкість, образну адаптивну гнучкість і семантичну спонтанну гнучкість.

Під час побудови теорії множинного інтелекту Г. Гарднер спробував абстрагуватися від ідеї про те, що інтелект є однорідною властивістю людського розуму, та ігнорувати стандартизовані тести вимірювання інтелекту. На протипагу цьому вчений радить розглядати більш універсальний набір інтелектуальних здібностей, які не можуть бути вимірянні з використанням стандартизованих тестів. Г. Гарднер на початку своєї праці стверджував, що ідея множинного інтелекту не нова, оскільки на зорі створення психологічної науки вчені пропонували великий масив розумових здібностей. Упродовж багатьох років тривали дебати між науковцями про існування однієї або низки компонентів інтелекту [7, с. 7].

Згідно із множиною теорією Г. Гарднера розрізняють сім видів інтелекту: лінгвістичний, музичний, логіко-математичний, просторовий, тілесно-кінестетичний та особистісний (міжособистісний

та внутрішньоособистістий) [7, Вступ, с. XII]. Поряд з цим, учений стверджував, що ці види інтелекту рідко трапляються незалежно один від одного, а часто доповнюють один одного.

З огляду на те, що наявність високого рівня інтелекту є важливою характеристикою обдарованості, доцільно класифікувати види обдарованості відповідно до видів інтелекту. Отже, варто говорити про сім видів обдарованості: лінгвістичної, музичної, логіко-математичної, просторової, тілесно-кінестетичної і особистісної (міжособистісної та внутрішньоособистісної).

Наведемо коротку характеристику всіх семи видів інтелекту, виокремлених Г. Гарднером. Перед цим лише зазначимо, щоправда, без детального аналізу, що вчений сформулював і обґрунтував вісім критеріїв, які дали змогу йому встановити ці види інтелекту:

- потенційна ізоляція в результаті травми мозку;
- існування розумово відсталих, вундеркіндів та інших незвичайних індивідів;
- різний набір основних операцій;
- особлива історія розвитку і різний набір скінчених характеристик;
- еволюційна історія і еволюційна пластичність;
- підтримка з боку експериментальної психології;
- підтримка зі сторони психометрії;
- сприйняття розшифровки символічних систем [2, с. 178].

Аналізуючи лінгвістичний інтелект, Г. Гарднер визначив основні його аспекти, серед яких - витончена чутливість до відтінків значень слова (семантика), відчуття фонології та майстерне володіння синтаксисом. Дослідник стверджує, що в роботі поета можна простежити всі основні мовленнєві операції в дії: чутливість до значень слів, чутливість до звуків, ритму, відмінюваного та віршованого розміру, до різних функцій мови, до її здатності хвилювати, спонукати до дії, передавати інформацію або просто приносити задоволення [2, с. 186].

Г. Гарднер акцентує на чотирьох аспектах лінгвістичних знань, які вкрай важливі у людському суспільстві. Серед них такі: риторичний аспект мовлення, його мнемонічний потенціал, роль мовлення у поясненні фактів із науки та обґрунтуванні власної діяльності [2, с. 188].

Основними ознаками музичного інтелекту, на думку Г. Гарднера, є чутливість до окремих тонів і фраз та здатність простежувати, як вони об'єднуються у великі музичні структури і відповідають певним правилам [2, с. 236].

На відміну від лінгвістичних та музичних здібностей, логіко-математичні здібності людини не залежать від слухового аналізатора та голосу. В основі математичних здібностей, на думку Г. Гарднера, лежить здібність розпізнавати вагому проблему та розв'язувати її [2, с. 295]. Вчений вважає, що основними аспектами логіко-математичного інтелекту є чутливість до взаємодії зі світом фізичних об'єктів, вміння відзначати їхню схожість та групувати предмети за окремими ознаками, чутливість до виокремлення серій об'єктів та пошуку їхніх спільних властивостей, здатність виконувати певні дії усно, здатність працювати з моделями реальних предметів, зі словами, символами або послідовниками символів, які замінюють предмети [2, с. 271–281].

Основними здібностями в структурі просторового інтелекту, на думку Г. Гарднера, є точне сприйняття навколишнього світу, виконання трансформацій і модифікацій за першим враженням, вміння відтворювати аспекти віддаленого досвіду навіть за відсутності відповідного фізичного об'єкту [2, с. 343]. Разом із цим, вчений стверджує, що просторовий інтелект базується на декількох не пов'язаних одна з одною здібностях: вміння пізнавати один і той же елемент, вміння трансформувати один елемент в інший, здібність створювати ментальний образ, а потім змінювати його, вміння відтворювати графічну подібність просторових трансформацій [2, с. 347].

Аналізуючи тілесно-кінестетичний інтелект, Г. Гарднер приділив значну увагу характеристиці основних видів його носіїв: танцівникам, акторам, спортсменам та винахідникам. Не вдаючись до аналізу всіх аспектів тілесно-кінестетичного інтелекту, зауважимо, що, на думку Г. Гарднера, всі вони пов'язані із особливою чутливістю до руху тіла або його частин.

Характеризуючи внутрішньоособистісний інтелект, Г. Гарднер стверджував, що це ні що інше, як здібність відрізнити почуття задоволення від почуття болю і на основі такої відмінності все більше занурюватися в ситуацію або старатися віддалитися від неї. В свою чергу, основною здібністю міжособистісного інтелекту виступає вміння

висловлювати і розуміти різницю між настроями людей, темпераментом, мотивами і намірами [2, с. 452].

Для нас важливими є наукові положення Г. Гарднера про те, що всі види інтелекту, з одного боку, багато в чому незалежні один від одного, а з іншого – в чистому вигляді практично не зустрічаються та доповнюють один одного.

У пізніших дослідженнях Г. Гарднер припускав можливість існування інших видів інтелекту: природничого, духовного та ін.

Оскільки в структурі інтелекту фігурує дивергентне мислення, що є важливою ознакою креативності, то варто, на наш погляд, виокремлювати види креативності відповідно до видів інтелекту. У нашому випадку мова йде про лінгвістичну, музичну, логіко-математичну, просторову, тілесно-кінестетичну та особистісну креативності.

Якщо говорити про мотивацію, то ми погоджуємося з думкою Г. Гарднера про те, що її механізми будуть спільними для всіх видів інтелекту [2, с. 528].

Таким чином, спираючись на визначення Дж. Рензулі та О. Кульчицької, можемо виокремити, принаймні, сім видів спеціальної обдарованості: лінгвістичну, музичну, логіко-математичну, просторову, тілесно-кінестетичну та особистісну (з двома підвидами). Узагальнене означення спеціальної обдарованості можна представити в такому вигляді. Спеціальна обдарованість є результатом взаємодії трьох характеристик: інтелекту певного виду (який перевищує середній рівень), певного виду креативності і мотивації до окремого виду діяльності. У такій формі це визначення може поширити також на інші види інтелекту та креативності.

Висновки й перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, на основі теорій Дж. Гілфорда та Г. Гарднера про структуру інтелекту та його види, досліджень О. Антонової, О. Кульчицької та Дж. Рензулі щодо структурних компонент обдарованості сформульовано визначення спеціальної обдарованості, яка відповідає семи видам інтелекту та креативності. У запропонованому підході до поняття спеціальної обдарованості вагомим є те, що у випадку розширення видів інтелекту, на можливості якого/чого наголошував Г. Гарднер, запропоноване визначення за структурою не зміниться.

У подальшому варто детально вивчити структуру кожного з виокремлених видів спеціальної обдарованості, вивчити можливі

взаємозв'язки між ними, зробити пошук ефективних методик ідентифікації обдарованих школярів (за видами) та форм навчання для цієї категорії учнів.

Література

1. Антонова О. Є. Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів : [монографія] / О. Є. Антонова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 472 с.
2. Гарднер Говард. Структура розуму. Теорія множественного інтелекту / Говард Гарднер. – М. : ООО «И. Д. Вильямс», 2007. – 512 с.
3. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е.П.Ильин. – СПб. : Питер, 2009. – 448 с.
4. Кульчицька О. І. Соціальне середовище у розвитку обдарованості // О.І.Кульчицька // Обдарована дитина. – 2007. – № 1. – С. 25–31.
5. Лейтес Н. С. Возрастная одаренность и индивидуальные различия / Н.С.Лейтес. – Москва – Воронеж : Издательство НПО «МОДЕК», 2008. – 480 с.
6. Тадеєв П. О. Обдарованість і творчість особистості: американський підхід : [монографія] / П. О. Тадеєв. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2008. – 240 с.
7. Gardner H. Frames of mind. The theory of multiple intelligences / H. Gardner – New York : Basic Book, 1993.
8. Gilford I. P. The structure of intellect / I. P. Gilford // Psychological Bulletin. – 1956. – № 53. – P. 267–293.
9. Renzulli J. S. The three-ring definition of giftedness: A developmental model for promoting creative productivity / J. S. Renzulli // Conception of giftedness / eds. R. J. Sternberg, J. E. Davidson. – [2nd ed.]. – New York : Cambridge University Press, 2005. – P. 246–280.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СПЕЦИАЛЬНОЙ ОДАРЕННОСТИ СООТВЕТСТВЕННО ВИДАМ ИНТЕЛЛЕКТА

Тадеєв П. А., Голубева И. В.

В статье проведен анализ научных работ отечественных и зарубежных исследователей, которые посвящены разным подходам к определению одаренности школьников. Используя исследования Е. Антоновой, А. Кульчицкой и Дж. Рензулли, авторами предложено базовое определение одаренности школьников, которое существенно используется при определении специальной одаренности.

Авторами подробно охарактеризованы семь видов интеллекта, предложенных Г. Гарднером и доказано, что им соответствует семь видов

креативности: лингвистическая, музыкальная, логико-математическая, пространственная, телесно-кинестетическая, внутренне личностная и межличностная.

Сформулировано определение специальной одаренности, соответствующее семи выделенным типам интеллекта и креативности, под которой мы понимаем результат взаимодействия трех характеристик: интеллекта определенного вида (превышающий средний уровень, определенного вида креативности и мотивации к определенному виду деятельности.

Ключевые слова: виды интеллекта, виды креативности, специальная одаренность, определение одаренности, мотивация.

HIGH LEVEL OF STUDENTS INTELLIGENCE AS OBLIGATORY CONDITION OF THEIR SPECIAL GIFTEDNESS

P. O. Tadeyev, I. V Holubyeva

The article deals with the analysis of the works written by the Ukrainian and foreign scientists connecting with different approaches to the definition of students giftedness. Taking into consideration the scientific results in the publications of O. Antonova, O. Kulchytska and Jh. Renzulli the authors determine basic definition of students giftedness which will be used in future for definition of special giftedness. They also give detailed characteristics of seven types of intelligence, proposed by G. Gardner and point out on the correspondence between every type of giftedness and the following type of creativity such as linguistic, musical, logical mathematical, space creativity, body kinaesthetic, inner personal, interpersonal.

The definition of special giftedness witch correlates with seven definite types of intelligence and creativity has been formulated. It means that special giftedness can be considered as the result of interaction of three personality's characteristics: a certain intelligence type (which is higher than average), a certain type of creativity and motivation to certain type of person's activity.

Key words: types of intelligence, types of creativity, special giftedness, definition of giftedness, motivation.

Тадєєв Петро Олександрович – доктор педагогічних наук, професор, директор інституту автоматичної, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування. E-mail: ptadeyev@gmail.com

Голубєва Ірина Володимирівна – старший викладач кафедри іноземних мов Національного університету водного господарства та природокористування. E-mail: holubyevairyna@gmail.com

Tadeev Petro Oleksandrovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Institute of Automation, Cybernetics and Computer Engineering of the National University of Water Industry and Nature Management. E-mail: ptadeyev@gmail.com

Golubeva Iryna Volodymyrivna – Senior Lecturer of the Chair of Foreign Languages of the National University of Water Industry and Nature Management. E-mail: holubyevairyna@gmail.com

УДК 130.11

ЛЮДСЬКА ДУМКА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НООСФЕРНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Т. Г. Тюріна

У статті розглянуто природа людської думки як тонкоматеріальної інформаційно-енергетичної субстанції; розкрито вплив думки на духовний, психічний і фізичний стани людини, життя суспільства, Землі і Всесвіту, а також шляхи гармонізації людської думки, використовуючи синергетичний підхід сучасної постнекласичної науки¹.

Ключові слова: ноосфера, ноосферна думка, ноосферна людина, духовне становлення особистості, тонкоматеріальна природа людської думки, якість і чистота думки, високі думки, деструктивні думки, творча, руйнівна енергія людської думки.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Розробляючи концепцію ноосфери на початку ХХ ст. В.І.Вернадський відзначав вирішальну роль людської свідомості (думок, почуттів, волі) у процесі переходу біосфери у ноосферу – Царство ДУХОВНОГО РОЗУМУ.

¹ У холистичному пост науковому знанні (ХХ-ХХІ ст.), префікс «пост» - означає синтез наукового і поза наукового знання. Синергетичний підхід – це творчий синтез трьох різних способів пізнання світу: наукового, релігійного і духовно-езотеричного філософського, їх взаємопроникнення і взаємодія.